

a.mlf., *Kitâbü'l-Hidâye* (nşr. Muhammed Abdüh), Kahire 1974; a.mlf., *‘Uyûnû'l-hikme* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Beyrut 1980; a.mlf., *er-Risâletü'l-Arşıyye* (nşr. İbrâhîm Hilâl), Kahire 1980; a.mlf., *Risâle Fi'l-edvîyeti'l-kalbiyye* (nşr. Muhammed Zühayr el-Bâbâ, *Min mü'elleftâi İbn Sînâ et-tıbbiyye* içinde), Şam 1404/1984, s. 221-294; a.mlf., *en-Necât* (nşr. Muhammed Takî Dânişpejûh), Tahrân 1364/1985; a.mlf., *el-Mübâhasât* (nşr. Muhsin Bîdârfer), Kum 1371/1413; a.mlf., *el-A'îlâ* (nşr. Hasan Âsî, *et-Tefsîrû'l-Kur'ânî ve'l-luğatü's-sûfiyye fi felsefeti İbn Sînâ* içinde), Beyrut 1403/1983, s. 96-103; a.mlf., *el-İhlâş* (a.e. içinde), s. 106-113; a.mlf., *el-Felâk* (a.e. içinde), s. 116-120; a.mlf., *en-Nâs* (a.e. içinde), s. 123-125; a.mlf., *Şümme'stevä ile's-semâ'i ve hiye duhân* (a.e. içinde), s. 91-93; a.mlf., *Fi Surri's-şalât* (a.e. içinde), s. 203; a.mlf., *el-Kerâmât ve'l-mu'cizât ve'l-e'âcib* (a.e. içinde), s. 225-240; a.mlf., *Fi Surri'l-kader* (a.e. içinde), s. 302-305; a.mlf., *et-Tayr* (a.e. içinde), s. 339-343; a.mlf., *Hay b. Yakzân* (a.e. içinde), s. 323-335; İbn Rüşd, *Faşlû'l-ma'kâl* (nşr. Muhammed Amâre), Kahire 1983, s. 36; Fazlurrahman, *Avicenna's Psychology*, London 1952; a.mlf., "Essence and Existence in Ibn Sina. The Myth And The Reality", *HI*, IV (1981), s. 1; Seyyed Hossein Nasr, *Three Muslim Sages*, Cambridge 1964; Muhammed Osman Necâtî, *el-İdrâkû'l-hissî 'inde İbn Sînâ*, Kahire 1980; Cemil Salîbâ, *Min Eflâtûn ilâ İbn Sînâ*, Beyrut 1983; Mehmet Aydın, "İbn Sînâ'nın Mutluluk Anlayışı", *İbn Sînâ Armağanı*, Ankara 1984, s. 443-451; Mehmet Dağ, "İbn Sînâ Psikolojisi", a.e., s. 319-404; Mübahat Türker Küyel, "İbn Sînâ'da el-Aklü'l-Faal'ın Kökleri", a.e., s. 590-670; Mahmut Kaya, "Mahiyet ve Varlık Konusunda İbn Rüşd'ün İbn Sînâ'yı Eleştirmesi", a.e., s. 453-459; N. Rescher, *Te'vavürü'l-mantıki'l-'Arabî* (trc. Muhammed Mehrân), Kahire 1985; H. Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi* (trc. Hüseyin Hatemi), İstanbul 1986, s. 169-176; D. Gutas, *Avicenna and the Aristotelian Tradition*, Leiden 1988; Mustafa Çağrı, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul 1989, s. 97-105; Mâcî Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi* (trc. Kasım Turhan), İstanbul 1992, s. 119-150; Herbert A. Davidson, *Alfarabi, Avicenna And Averroes on Intellect*, Oxford 1992; P. Heath, *Allegory and Philosophy in Avicenna*, Philadelphia 1992; Ali Durusoy, *İbn Sînâ Felsefesinde İnsan ve Âlemdeki Yeri*, İstanbul 1993; a.mlf., "İbn Sînâ'nın Mantıku'l-meşrikîyyîn'i Üzerine Bir İnceleme", *Yedi İklim*, VIII/56, İstanbul 1994, s. 56-60; VIII/57 (1994), s. 54-61; VIII/59 (1995), s. 57-66; a.mlf., "İbn Sînâ'nın el-Mûcezz's-sağır Fi'l-mantık Adlı Risalesi", *MÜİFD*, sy. 13-15 (1997), s. 143-166; Necip Taylan, *İslâm Düşüncesinde Din Felsefeleri*, İstanbul 1994, s. 175-229; H. Ömer Özden, *İbn-i Sînâ-Descartes: Metafizik Bir Karşılaştırma*, İstanbul 1996; Shams İnâtî, *Ibn Sina and Mysticism, Remarks and Andomitions: Part Four*, London-New York 1996; M. Âtîf el-İrâkî, *el-Felsefetü't-tâbi'iyye 'inde İbn Sînâ*, Kahire, ts.; Ömer Mahir Alper, *Kindî, Fârâbî ve İbn Sînâ'da Akıl-Vahiy / Felsefe Din İlişkisi* (doktora tezi, 1998), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 157-223; Farid Jabre, "Le sens de l'abstraction chez Avicenna", *Mélanges de l'université Saint Joseph*, I, Beyrut 1984, s. 283-309; D. B. Burrell, "Essence and Existence: Avicenna And Greek Philosophy", *MIDEO*, XV,

Beyrut 1986, s. 53-66; Hilmi Ziya Ülken, "İbn Sînâ", *İA*, V/2, s. 807-824; A.-M. Goichon, "İbn Sînâ", *EL²* (İng.), III, 941-947.

ALİ DURUSOY

Tıp. Büyük bir filozof olduğu kadar ün-lü bir hekim olan İbn Sînâ, bu alandaki eserleriyle İslâm dünyasıyla birlikte Avrupa tıp geleneğini de derinden etkilemiştir. Onun Batı'daki etkisinin XVII. yüzyıla kadar sürdüğü ve eski Yunan tıp otoriteleri olan Hipokrat ile Galen'in şöretini gölgede bıraktığı kabul edilmektedir (Carra de Vaux, s. 131 vd.; Ullmann, s. 152-156). Nitekim ölümünden yüz yıl sonra, bir tıp şaheseri olarak bilinen *el-Kânûn fi't-tıbb* adlı eserinin İspanya'da Latince'ye tercüme edilip XIII. yüzyıldan itibaren Avrupa üniversiteleri tıp fakültelerinde ders kitabı olarak okutulması ve XVII. yüzyılda Vallodolid Üniversitesi'nde bir İbn Sînâ (Avicenna) kürsüsünün ihdas edilmesi bunu göstermektedir. Ayrıca *el-Kânûn fi't-tıbb*'in Latince bir neşrinde (Pavia 1510) yer alan kapak resmi, onun tıp ilmindeki otoritesinin nasıl değerlendirildiğinin bir göstergesidir; zira resim İbn Sînâ'yı ortada bir tahtta, Hipokrat ve Galen'i de onun iki yanında otururken tasvir etmektedir. İslâm dünyasında kendisinden sonra gelen İbnü'n-Nefis ve Hacı Paşa gibi müslüman tabipler hakkında "devrin İbn Sînâ'sı" tabirinin kullanılmış olması, bu otoritenin İslâm dünyasında da devam ettiğini göstermektedir. İbn Sînâ'dan bir asır sonra kaleme aldığı *Çehâr Ma'âle* adlı eserinde Nizâmî-i Arûzî *el-Kânûn fi't-tıbb* hakkında şunları yazmıştır: "Eğer Bukrat (Hipokrat) ve Câlînûs (Galen) sağ olsalardı bu kitabın önünde secde etmeleri gerekirdi" (*Tıp İlmi ve Meşhur Hekimlerin Mahareti*, s. 17).

Ebû'l-Kâsım ez-Zehrâvî, Bîrûnî, Bîmâristân-ı Adudî hekimlerinden Ebû'l-Ferrec İbnü't-Tayyib ve Ali b. İshâ el-Kehhâl gibi tıp adamlarının çağdaşı olan İbn Sînâ'nın tıp eğitimi hakkında, talebesi Ebû Ubeyd el-Cûcânî'ye yazdığında hayat hikâyesinde bazı bilgiler yer almaktadır. Buna göre, evde aldığı özel derslerle önce matematik ve astronomi öğrenen İbn Sînâ daha sonra tıp kitaplarını okumaya yönelmiş, kısa süre içinde bu alanda temayüz edecek bir birikime sahip olmuştur. Belli bir teorik öğrenimden sonra hastaları tedavi etmeye başlayan İbn Sînâ genç yaşta klinik tecrübesini de geliştirmiştir (İbnü'l-Kiftî, s. 413-414; İbn Ebû Usaybia, II, 2-3). Hayat hikâyesinde belir-

tilmemekle birlikte İbn Sînâ'nın tıp ilmindeki hocalarının Ebû Sehl İshâ b. Yahyâ el-Mesîhî ile Buhara'da Sâmânîler'in saray hekimi Ebû Mansûr Hasan b. Nûh el-Kumrî olduğu tahmin edilmektedir (Ullmann, s. 147, 151). Onun bir hekim olarak şörete kavuşması, Sâmânî Hükümdarı Nûh b. Mansûr'u tedavi etmesiyle gerçekleşmiştir. Bütün hekimlerin âciz kalması üzerine saraya İbn Sînâ davet edilmiş ve tedavinin sonucundan memnun kalan hükümdar kendisine saray kütüphanesinden istifade etme izni vermiştir.

İbn Sînâ, Sâmânîler'den sonra Hârizm Emîri Ali b. Me'mûn'un sarayında çalışmıştır. Ardından Cürcân'a giderek orada Ebû Muhammed eş-Şîrâzî'nin himayesinde uygun bir çalışma ortamı bulmuş ve *el-Kânûn fi't-tıbb*'in birinci kitabını kaleme almıştır. Cürcân'dan Rey'e geçip Büveyhî Emîri Mecdüddeve'yi yakalandığı melankoliden kurtardıktan sonra bu hânedanın Rey, İsfahan ve Hemedan'daki saraylarında hekimlik yapmış, bu dönemde *el-Kânûn fi't-tıbb*'i tamamlarken tıbbı dair başka eserler de yazmıştır (İbn Ebû Usaybia, II, 2-9; Kraus, s. 1882-1883). Daha sonra da Büveyhî Hükümdarı Şemsüddeve'yi tedavi ettiği için vezirliğe getirilmiştir.

İbn Sînâ'nın tıbbı dair yazdığı diğer kitaplar hem genel hem de özel konulara

İbn Sînâ'yı tıbbın esas gövdesi, Hipokrat'ı sağ, Câlînûs'u da sol kolu olarak gösteren XVII. yüzyıl sonuna ait "Habit de Medecine" adlı resim

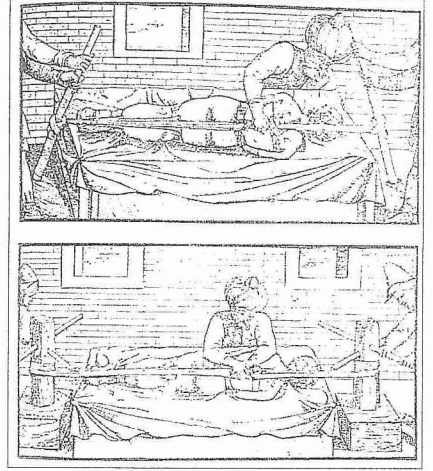
tahsis edilmiştir. Sayıları kırka yaklaşan bu eserlerin en meşhuru *el-Urcûze fi't-tıbb* adlı manzumudur. *Esrârü'l-cimâ'*, *el-Edviyetü'l-kalbiyye*, *el-Faşd*, kolik olarak bilinen hastalık hakkındaki *el-Kûlenc* (kendisi de bu hastalıktan ölmüştür), *el-Hamr*, *Hıfzu's-şihha*, *el-Bevl*, *el-Ağziye ve'l-edviye* ve *Urcûze fi esbâbi'l-hummeyât* gibi eserlerinden de istifade edildiği anlaşılmaktadır.

el-Kânûn fi't-tıbb'in yazılması uzun bir dönemde mümkün olabilmiştir. Bu eserin, Ali b. Abbas el-Mecûsî'nin kaleme aldığı *Kâmilü's-şinâ'ati't-tıbbiyye* ile rekabet ettiği ve zaman zaman onu geçtiği bilinmektedir. Hatta filozofun selefi Ebû Bekir er-Râzî'nin *el-Hâvî* adlı eseri de şöhretine, teoriden çok klinik tecrübeye dayanmış olmasına ve bizzat İbn Sînâ'ya kaynaklık etmiş olmasına rağmen *el-Kânûn fi't-tıbb*'in gölgesinde kalmış, *el-Kânûn*, hem yazıldığı dönemde hem sonraki çağlarda *el-Hâvî*'ye tercih edilmiştir. İbn Sînâ "müslümanların Galen'i" şeklinde anılmış olmakla birlikte *el-Kânûn fi't-tıbb*'in Galen'in eserlerini aştığını ileri sürenler de olmuştur.

İbn Sînâ'nın kendisine dağınık vaziyetteki Helenistik, Bizans ve Süryânî tıp literatürünü derleme, sistemleştirmede gösterdiği başarı *el-Kânûn fi't-*

tıbb'da ortaya konmuş olup filozofun tevarüs ettiği tıp birikimi bu eser sayesinde tutarlı ve kapsamlı bir tıp sistemine dönüşmüştür. Kitabın diğer eserler karşısındaki başarısı da onun bu sistematik ve ansiklopedik özelliğine bağlanmaktadır. Kitapta temellendirilen tıp sistemi esas itibarıyla Galenci'dir; fakat İbn Sînâ'nın kaleminde sistem oldukça değiştirilmiş ve geliştirilmiş, son şekliyle bir otorite fikri doğurmuştur; esere *el-Kânûn fi't-tıbb* adının verilmiş olması da bu izlenimin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur. Ancak kitabın İslâm dünyasının batısında eleştiriyeye mâruz kaldığı da bilinmektedir. Endülü's'te Ebü'l-Alâ İbn Zühr, *el-Kânûn fi't-tıbb*'in basit ilaçları konu alan ikinci kitabı hakkında bir eleştiri yazmıştır. İbn Zühr, Iraklı bir tüccar sayesinde nüshalarından birini elde ettiği eseri inceleyince onu hatalı bularak sayfaların kenarındaki kısımları reçete yazmak için kullanmıştır. Ancak onun bu davranışı, daha sonra Selâhaddin-i Eyyûbî'nin hekimi Hibetullah b. Cümey' el-İsrâîlî tarafından haksız bulunmuştur. Buna göre eserin çağın diğer tıp eserlerinde görülmeyen bir kapsama sahip olduğu ortadadır ve ilmi otoritesi bazı hatalarını mâzur gösterecek büyüklüktedir (*Encyclopedia of the History of Arabic Science*, III, 925-926).

el-Kânûn fi't-tıbb beş kitaptan meydana gelmektedir. Birinci kitap "el-Kûlîyyât" (tıbbın genel ilkeleri) başlığını taşımaktadır ve eserin teorik yoğunluğu en fazla olan bölümüdür; bu bölüm üzerine İslâm dünyasında çok sayıda şerh yazılmıştır. Dört bölümden oluşan birinci kitapta anâsır-ı erbaa, ahlât-ı erbaa, mi-zaç teorisi, anatomi, fizyolojik fonksiyonlar ve bunların tıptaki ruh (pneuma) kavramıyla ilişkisi ele alınmaktadır. İkinci bölüm genel olarak patolojik belirtiler, üçüncü hıfzıssıhha hakkındadır. Dördüncü bölümde tedavi şekilleri sıralanmakta ve bunlar üzerinde ayrıntılı biçimde durulmaktadır. Eserin ikinci kitabı drogların (müfred devâlar: materia medica) tabii özellikleri ve türlerine dairdir. İbn Sînâ bu kitapta çoğu bitkisel olmak üzere 800'e yakın ilâcın listesini vermektedir. Üçüncü kitap hastalık çeşitlerini ele alır. Dördüncü kitap belli organlara has olmayan hastalıkları konu edinir. Ateşli hastalıklar, bunların seyri ve tedavisinin yanı sıra abseler, ortopedik problemler, zehirlenmeler, yaralanmalar vb. bu kitapta ele alınmaktadır. Beşinci kitap ise çeşitli ilâç terkipleri ve bunların tıbbî uygulama-

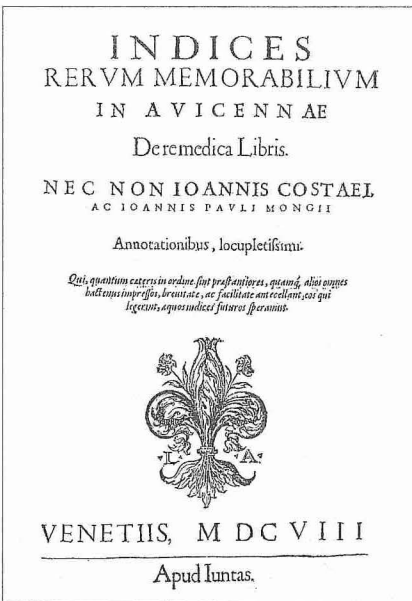

İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-tıbb*'inin Andreas Alpago tarafından yapılan Latince tercümesinin 1544'te Venedik'te yapılan baskısında "lüksasyon"ların (çıkık) İbn Sînâ'ya göre tedavisine ait resimler

nış şekilleri hakkındadır. Burada zikredilen mürekkep ilâçlar 650'yi bulmaktadır (DSB, XV, 498-499; *Elr.*, III, 94).

İbn Sînâ'nın tıp teorisinin temellerini kendisinin tabiat felsefesi oluşturur. Nitekim onun ilimler tasnifinde tıp tabii ilimlerin bir alt şubesidir (*Fi Aksâmi'l-ulûmi'l-aqliyye*, s. 74-75), dolayısıyla ilkelerini tabii ilimlerden alır. Aslında tabiat felsefesiyle tıp ilminin modern anlayış bakımından biyoloji alanını oluşturacak şekilde ortak konularda örtüşmesi İbn Sînâ'nın içinde bulunduğu ilmi geleneğe ait bir anlayıştı. Bununla birlikte tabiat felsefesiyle tıp, literatürü ve otoriteleri ayrı olan farklı alanlardı. İslâm Ortaçağı'nda ilkinin otorite şahsiyeti Aristo, ikincisinin Hipokrat ve Galen'di. Ancak felsefe ve ilim tarihi bakımından tabiat ilimleriyle tıbbın örtüştüğü alanda Galen'in Aristo'ya zaman zaman muhalefet ettiği bilinmektedir. Meselâ Aristo canlılığın kalp tarafından kontrol edildiğini söylerken Galen beyin, kalp ve karaciğerin ortak bir kontrole sahip olduğunu ileri sürmüştür. Bu tür farklılıklar, Aristo'nun takipçileri olan filozoflarla Galen'in takipçileri olan hekimler arasında çekişmelere yol açmıştır. Bir taraftan esas itibarıyla Galenci tıp sistemini yeniden inşa ettiği *el-Kânûn fi't-tıbb*'i, diğer taraftan Aristocu biyolojiyi izlediği *eş-Şifâ*'ın bir bölümü olan *el-Hayevân*'ı yazmış olan İbn Sînâ, böylece bu iki otoriteyi uzlaştırma çabasında başarılı olmuştur. Filozof, *el-*

İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-tıbb* adlı eserinin Latince tercümesinin kapak sayfası (Venedik 1608)

Ḳānûn fi't-tıbb'ın ilk kitabında nazari çelişkilere düşme pahasına Aristo'nun tarafında yer almıştır. Dolayısıyla Ortaçağ'ın en etkili Galenci eserini ortaya koymuş olan İbn Sînâ'nın aynı zamanda Aristocu perspektife bağlı bir filozof olması kendisini böyle bir uzlaştırmaya yöneltmiştir. Aynı durum, tamamen Aristocu perspektife sadık kalarak yazdığı *el-Hayevân*'da saf anlamda Galenci sayılabilecek fikirlerle bir hayli yer verişinde de gözlenmektedir. İbn Sînâ'nın bu konuda geliştirmeye çalıştığı ilmi tavrı, anatomi ve fizyolojide Yeni Galenci bir teoriye yönelmek ve onu Aristocu tabiat felsefesiyle uzlaşacak şekilde yorumlamak şeklinde özetlenebilir (*Elr.*, III, 94). Filozof, bu ilmi tavrının bir sonucu olarak Aristocu biyolojiyi Galen'in katkılarıyla nisbeten tâdil etmiş, fakat bunu yine de Aristo fiziğinin temel kavramlarını kullanarak yapmıştır. Bu tavrın en somut göstergelerinden biri, onun *el-Hayevân*'ın birçok yerinde *el-Ḳānûn fi't-tıbb*'dan uzun aktarmalar yapmış olmasıdır. Meselâ *el-Hayevân*'da yer alan genel anatomi, embriyonun gelişimi, mizaçlar teorisi, beyin fizyolojisi, sinirler, sindirim organları, kaslar, kemikler ve cinsel organlarla ilgili bazı pasajlar *el-Ḳānûn fi't-tıbb*'dan aktarmadır (iki eser arasında ayrıntılı bir mukayese için bk. *a.g.e.*, III, 97-98).

İbn Sînâ'nın tıpta sadece bir teorisyen olmadığı, uygulamaya ilişkin oldukça önemli bir tecrübi birikime sahip bulunduğu bilinmektedir. Nitekim kendisi şöhretini ve geçimini bir bakıma başarılı tedavi uygulamalarına borçludur. Herhalde İbn Sînâ da -baş ağrısı için buz tatbiki yahut tüberküloz tedavisi için gül şerbeti içirilmesi gibi- birçok tedavi yöntemini bizzat bulmuştu ve bu keşiflerini *el-Ḳānûn fi't-tıbb*'ı yazarken eserinde yansıtmak istemişti. Ancak onun klinik gözlem ve keşiflerini kaydettiği notlarının çoğu kaybolmuştur. Hipokrat'ın bilmece gibi, Galen'in sıkıcı ve Râzî'nin karmakarışık eserlerine mukabil İbn Sînâ'nın *el-Ḳānûn fi't-tıbb*'ı sistemli, kapsamlı ve en önemlisi tıp öğretimine uygun tarzda yazılmış bir eser olarak diğerlerini gölgede bırakmıştır.

Teoriye ağırlık veren tavrına rağmen İbn Sînâ, bilimsel yöntem hakkında önemli ana fikirleri de vurgulamayı ihmal etmemiştir. Nitekim *el-Ḳānûn fi't-tıbb*'ın basit ilâçlar ve uygulamaları konusuna ayırdığı ikinci kitabında teşhis yöntemleri üzerinde de durmakta, hastalıkların sebeplerine belirli semptomlardan hare-

ketle nasıl ulaşılabileceğini tartışmaktadır. Aristo'nun ölçme ve deneyin önemini yeterince vurgulamayan, niceliksel olanın incelenmesinden ziyade niteliksel olana ağırlık veren yöntemine karşılık İbn Sînâ'nın hipotetik-empirik bir yöntem önerdiği görülmektedir. Bazı araştırmacılar bunu, İbn Sînâ'nın Galen aracılığıyla etkilendiği hipotetik yani şartlı önermeler üzerine kurulu Stoa mantığına bağlamak eğilimindedir. Filozofun yöntem hakkındaki ana fikri sebeplilik fikrinin sudürcu anlayışına dayanır. Bu anlayış, sebepliliğin işleyişini yalnızca dış etkilere bağlı olarak tanımlamaktan ziyade içkin bağlamlar şeklinde kavramakta ve bu işleyişi ilâhî inâyetin (Stoacılar'ın "pronoia"sı) bir tecellisi olarak nitelemektedir. Bu içkin sebepliliğin sudürcu boyutu ise faal akıldan sâdır olan formlar aracılığı sayesinde işliyor olmasıyla ilgilidir. Ancak bu formların bedendeki işleyişini empirik bir araştırmanın konusu yapmak, süreklilik arzeden formların mevcudiyetini yahut mevcut olmayışını gösteren belirtiler hakkında akıl yürütmek anlamına gelmektedir. Bu ise *eş-Şifâ*'nın mantık bölümünde Aristocu bir çerçevede tanımlanmış Stoacı şartlı mantığa başvurup özel hipotetik kıyasları kullanmak suretiyle yapılabilir. Empirik yöntemle dair bu öncü yaklaşımına rağmen *el-Ḳānûn fi't-tıbb*, büyük ölçüde tıp geleneğine ait çoğu Galenci olan birikimin bir derlemesi görünümündedir. Çünkü İbn Sînâ'nın bu eseri yazmaktan amacı, hekimlere tıp ilminin teorisi hakkında artık daha fazla şüpheye düşmeyecekleri standart bir uygulama kılavuzu takdim etmektir. Esasen "yasa, kural ve kıstas" anlamına gelen "kānûn" kelimesinin kitabın adı olarak kullanılması bir tesadüf değildir. İbn Sînâ'nın iddiasına göre hekim bedeninin hastalık ve sağlığına yol açan maddî, sûrî ve gâî sebepleri araştırabilmesi; anatomi, diyet, semptomlar ve ilâçlar hakkında bilgi sahibi olması; fakat fizik ilminin dört unsur ve buna bağlı olarak hıtlar teorisi gibi temel kavramlarını tabiat felsefesinden almalıdır. Çünkü bir hekimin amacı bu tür felsefî meseleleri müstakil biçimde araştırmak değildir. İbn Sînâ'nın fizik ve tıp arasında böyle bir hiyerarşi görmesi normaldir. Zira bugün bile pek az hekim fizik ve kimyada orijinal araştırmalar ortaya koymakta, çoğu "ilk prensipler"ini fiziğin otoritesine başvurarak elde etmektedir (Goodman, s. 32-36).

Kendi çağının tıp geleneği bakımından zirveyi temsil eden, kendisinden sonraki

tıp öğretimi ve araştırmaları için hem İslâm hem de Avrupa ilim çevrelerinde sarsılmaz bir otorite, aydınlatıcı bir kılavuz ve yeni fikirler ilham eden bir kaynak teşkil eden İbn Sînâ'nın hastalıkların tanımı, teşhisi ve tedavisiyle ilgili olarak ortaya koyduğu başarının ana hatlarıyla sergilenmesi, onun ilmi şahsiyetini daha yakından değerlendirmeyi mümkün kılacaktır. *el-Ḳānûn fi't-tıbb*'ın birinci kitabında hastalığın teşhisi için nabız ve idrar muayenesi bahisleri oldukça ilgi çekicidir. Nizâmî-i Arûzî, hekimin nabızla ilgili teşhiste mâhir olduğunu ifade etmektedir. İbn Sînâ'nın bu konuda Galen'in yanı sıra Çin ve Orta Asya tabâbetinden de faydalandığı anlaşılmaktadır (Nizâmî-i Arûzî, s. 23-24; Uzluk, s. 3; İbn Sînâ'nın yönteminin Çin tıbbıyla benzerliği için bk. Sakae Miki, s. 47). Nabız damarların kendilerine ait hareketleri olarak vasıflandıran İbn Sînâ, nabızın dokuz temel özelliğinden söz ederek bu özelliklerin ikişer ikişer birleştirilmesinden on sekiz, üçer üçer birleştirilmesinden yirmi yedi nabız şeklinin ortaya çıktığını belirtmektedir. Ayrıca düzenli ve düzensiz, hızlı, yavaş ve mütevil olma durumuna göre nabız şekillerinin daha da arttığına işaret etmektedir. Bu çerçevede aritmi gösteren nabızların çeşitlerini yahut nabızın cinsiyete, yaşa, mizaca, uykuda ve uyanık olma hallerine, perhizde olup olmama, hamileliğe veya psikolojik durumlara göre ne şekilde değiştiğini açıklayarak hekimlerin nabza göre ne şekilde hareket etmesi gerektiğini ortaya koymuştur. İbn Sînâ'nın *el-Ḳānûn fi't-tıbb*'da nabızla ilgili olarak yer alan bölümden başka teneffüs ve nabza bakarak teşhiste bulunma usullerine dair *Risâletü mârifeti't-teneffüs ve'n-nabz* adlı bir eser yazdığı da bilinmektedir (İbrâhîm Şebbûh, nr. 234-235). İdrarla hastalık teşhisine ilişkin olarak da İbn Sînâ'nın şeker hastalığını idrarın tatlılığından teşhis edebildiği ve şeker hastasının tatlı idrarını "multitudo urinae"den ayırabildiği tıp tarihçisi Hans Schadowaldt tarafından ileri sürülmüştür (*Allergie*, II, 11-13). Bu tür bir teşhis yönteminden eski Grek hekimleri bahsetmediğine göre İbn Sînâ'nın, aynı yöntemden bahseden Hint tıbbının klasikleri konumundaki *Suśruta - Samhita* ve *Caraka - Samhita*'nın Arapça tercümelerinden istifade etmiş olması mümkündür.

İbn Sînâ, *el-Ḳānûn fi't-tıbb*'ın ikinci kitabında, Latin dünyasında "materia medica" olarak bilinen basit ilâçların sa-

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sînâ, *el-Kânûn fi't-tıbb*, Bulak 1294, I-II, tür.yer.; a.e. (trc. Esin Kâhya), Ankara 1995; a.mlf., *Fi Akşâmî'l-ülûmî'l-akliyye (Tis'ü Resâ'il içinde)*, İstanbul 1298, s. 74-75; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Flügel), s. 303; Nizâmî-i Arûzî, *Tıb İlmî ve Meşhur Hekimlerin Mahareti* (trc. Abdülbaki Gölpınarlı, nşr. Süheyl Ünver), İstanbul 1936, s. 17, 23-24; Ali b. İshâ, *Erinnerungsbuch für Augenärzte, Aus arabischen Handschriften übersetzt und erläutert* (von J. Hirschberg - J. Lippert), Leipzig 1904, s. XXXV-XXXVII; İbnü'l-Kiftî, *İhbarü'l-ulemâ'* (Lippert), s. 413-414; İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ'* (nşr. August Müller), Kahire 1882-84, II, 2-9; Carra de Vaux, *Avicenne*, Paris 1900, s. 131 vd.; Max Meyerhof, "Science and Medicine", *The Legacy of Islam* (ed. Thomas Arnold - Alfred Guillaume), Oxford 1931, s. 330; a.mlf. - D. Joannides, *La gynécologie et l'obstétrique chez Avicenne (Ibn Sina) et leurs rapports avec les Grecs*, Le Caire 1938, s. 66; Feridun Nafiz Uzlu, *Ibn Sina, Eşeyhürreis, Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sînâ*, İstanbul 1937, s. 3, 9, 10; M. Şerefeddin Yaltkaya, *İbn Sînâ'nın İbni Abi Usaybia'nın Tabakat'ındaki Hal Tercemesi, Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbni Sina, Şahsiyeti ve Eserleri Hakkındaki Tetkikler*, İstanbul 1937, s. 3-4, 13; Marie-Thérèse d'Alverny, "Avicenne et les médecins de Venise", *Medioevo e rinascimento, Studi in onore di Bruno Nardi* I, Firenze 1955, s. 118; İbrâhim Şebbûh, *Fihrisü'l-mahtûâtü'l-muşavvere: et-Tıb*, Kahire 1959, nr. 234-235; E. Kirsch, "Avicennas Lehre von den Sexualleiden", *Festschrift F. Werner Leibbrandt zum 70. Geburtstag* (ed. Hrs. v. J. Schumacher - M. Schwenk), Mannheim 1967, tür.yer.; H. Schade-waldt, "Die Geschichte des Diabetes", *Allergie und Immunitätsforschung. Verhandlungen der Deutschen Gesellschaft für Allergie und Immunitätsforschung X. Kongress Bonn / Rhein, Oktober 1966*, Stuttgart 1968, II, 11-13; Ullmann, *Die Medizin*, s. 147, 151-156, 271, 333-337; G. Sargar - B. Djam, *Zur Psychiatrie des Avicenna (Ibn Sina) unter besonderer Berücksichtigung der endogenen Depressionen*, Bonn 1970, s. 32-34; ayrıca bk. tür.yer.; Arslan Terzioğlu, "Selçuklu Hastaneleri ve Avrupalı Kültürüne Tesirleri", *Malazgirt Armağanı*, Ankara 1972, s. 49-66; a.mlf., *Yeni Araştırmalar Işığında Büyük Türk-İslâm Bilim Adamı İbn Sina (Avicenna) ve Tababet*, İstanbul 1998; a.mlf., "al-Birûnî (973-1051), ein türkischer Universalgelehrter der islamischen Renaissance", *Beiträge zur Geschichte der Pharmazie*, XVII (1975), s. 1-5; a.mlf., "Osmanlı Yüksek Döneminin Ünlü Hekimbaşısı: Ahi Çelebi", *Bifaskop*, IV/11 (1983), s. 13-18; Sakae Miki, *What is Medicine? Medicine is Common to the East and the West. What is the History of Medicine?*, Osaka 1976, s. 47; Albert Z. Iskandar, "Ibn Sînâ", *DSB*, XV, 498-501; L. E. Goodman, *Avicenna*, London 1992, s. 32-36; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1997, II, 44-58; K. Sudhoff, "Weitere Beiträge zur Geschichte der Anatomie im Mittelalter", *Archiv für Geschichte der Medizin*, V/8 (1914), s. 11-13, 19-20; P. Kraus, "Eine arabische Biographie Avicennas", *Klinische Wochenschrift*, XI, Berlin 1932, s. 1880-1884; J. Ruska, "Arabische Giftbücher, III. Die Gifte im Kanon des

Avicenna", *Fortschritte der Medizin*, sy. 50 (1932), s. 794-795; Süheyl Ünver, "Türk Hekim ve Feylesof İbn Sînâ'nın Doğum ve Ölüm Yılları Ay ve Günleri", *Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı*, VI/21 (1936), s. 1-6; J. Schacht, "Ibn al-Nafis, Servetus and Colombo", *al-Andalus*, XXII (1957), s. 317-336; O. Spies, H. -J. Thies, "Die Propädeutik der arabischen Chirurgie nach Ibn al-Quff", *Sudhoffs Archiv*, LV/4 (1971), s. 386; B. Musallam, "Avicenna", *Elr.*, III, 94-99; Emilie Savage-Smith, "Medicine", *Encyclopedia of the History of Arabic Science* (ed. Roshdi Rashed), London 1996, III, 921-926.

ARSLAN TERZİOĞLU

Mûsiki. Mûsikiyi riyâzî ve eğitici bilim-ler arasında sayan İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ'* ve *en-Necât* adlı eserlerinde yer alan mûsikiye dair bilgiler XI. yüzyılın mûsiki anlayışını aksettirmesi bakımından değerlidir. Bir bakıma Fârâbî'nin mûsiki sistemini genişleterek kendi sistematığı içerisinde inceleyen İbn Sînâ, mûsiki çalışmalarında zaman zaman tenkidî bir yol takip etmiştir. İbn Sînâ'ya göre mûsiki, birbirleriyle uyuyup uyuyamama bakımından seslerin ve bu seslerle iç içe olan zaman birimlerinin durumlarından, onların bestelenme niteliklerinden bahseden riyâzî bir ilimdir. Bu tarifte iki önemli unsur olarak ortaya çıkan nağme (ses) ve ikâ' (ritim) aritmetik, fizik ve geometriyle doğrudan ilgilidir. "Mûsikide ilk hoş a giden şey sesin duyulan ve hissedilen nitelikleridir" diyerek sesin önemine işaret eden İbn Sînâ'ya göre ses aynı zamanda hayat mücadelesinde ve çeşitli ihtiyaçların karşılanmasında canlılara bahşedilen bir haberleşme aracıdır. Sesler çeşitli sebeplerle tiz ve pest olarak oluşur ve kendi aralarında farklılık gösterir. Besteyi insana hoş gösteren şey duyma kabiliyeti değil onun anlama yeteneğidir. Dolayısıyla sesler arasındaki uyumdan doğan âhenkli melodiler ve düzenli ritm ruhu derinden etkiler. İbn Sînâ, mûsikinin kaynağının gök cisimleri olduğunu ileri süren müslüman Pisagorcular'ın aksine bu meselede mistik bir yaklaşımdan çok natüralist bir görüş ortaya koymaktadır. Nitekim bu konuda kendisine rehber edindiği Fârâbî de gök cisimlerinin müzikal veya antimüzikal herhangi bir ses vermediğini söylemişti.

İbn Sînâ'nın bazı mûsiki terimleri hakkındaki tarifleri dikkat çekicidir. Meselâ günümüzde "nota" kelimesiyle ifade edilen nağmeyi, "değerlendirilebilen bir zaman süresince devam eden ses", günümüz mûsiki nazariyatında aralık adıyla anılan "eb'ad" terimini "bir melodi içinde

ardarda gelen biri daha pest, diğeri daha tiz iki notanın arasındaki fark" şeklinde tanımlamıştır. Uyumlu ve uyumsuz diye ikiye ayrılan bu aralıkların ilkinde iki notanın sayısal bir oran içinde olduğu görülür. Aralarında sayısal bir oran bulunmayan iki notanın aralığı ise uyumsuzdur. Ona göre cins bazı notaların kümelensesidir. Kavî, râsim (kromatik) ve mülevven (anarmonik) olarak üçe ayrılan cinslerin çeşitli bileşimlerle sayıları kırk sekize kadar ulaşır. Cem', notaların birden fazla cinsi içine alacak şekilde gruplanmasıdır. İbn Sînâ cem'i, gerçekte var olan notaların tamamını değil üzerinde işlem yapılan ve enstrümanlarla çalınabilen notaların bütünü olarak açıklar. Ona göre melodinin gelişimi tiz tarafa doğru olursa kahramanlık ve cömertlik, peste doğru olursa ciddiyet, ağır başlılık tesiri verir.

İbn Sînâ, "terkib" ve "tad'îf" adı altında İslâm dünyasında Kindî'den sonra armoniden ciddi bir şekilde bahseden ve onu ilmi bir kalıba sokarak ifade eden kişidir. Batı'da armoniyi nazariyata sokan Arizi de İbn Sînâ ile çağdaştır. *eş-Şifâ'*'da "Mehâsinü'l-lahn" başlığıyla incelediği terkibi "herhangi bir notayı kendi dörtlü ve beşlileriyle aynı zamanda çalmak", tad'îfi ise "aynı durumu oktavda gerçekleştirmek" şeklinde tarif etmiştir. İbn Sînâ melodi konusundaki görüşlerini de şöyle açıklar: Melodi, gelişen bir düzen içerisinde ve âhenkli ritimlere göre makamı oluşturan grubun notalarını serbest olarak kullanmaktır. Beste yapmak isteyen bir kimse, önce belli bir makamda bir grubu seçtikten sonra bu grubun içinde mümkün olduğu kadar birkaç çeşit, cins tertip etmelidir. Melodi basit ve bestelenmiş olarak ikiye ayrılır. Tek bir türün bitişik ritmini içine aldığı zaman basit olan melodi farklı ritimleri içine aldığı zaman beste (kompozisyon) olur.

İbn Sînâ mûsikide ritmi vazgeçilmez bir unsur olarak ele almış, eserlerinde bu konuya özel bölümler ayırmıştır. Yaşadığı dönemde Arap mûsikisinde kullanılan hezec, haff-i hezec, sakil-i evvel, haff-i sakil-i evvel, remel, haff-i remel, sakil-i sâni, mâhûriden (haff-i sakil-i sâni) ibaret sekiz ana ritmik modelin her biri hakkında açıklamalar yapmıştır. Mûsikinin ve şiirin âhengini "ritim" başlığı altında tek bir çerçevede toplayan İbn Sînâ mûsiki-deki ritim kalıplarıyla aruz vezinlerini birleştirmiştir. Ona göre ritim, nakre (darb = vuruş) zamanları için takdir edilmiş herhangi bir ölçüdür. Bu nakreler seslendi-